

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 10 (2022/Kış), ss. 121-150.

Geliş Tarihi: 2 Aralık 2021
Kabul Tarihi: 11 Ocak 2022

Araştırma Makalesi/Research Article*

HİLAL-İ AHMER (KIZILAY) CEMİYETİ'NİN MÜBADELE SIRASINDA YUNANİSTAN'IN KAYALAR ve KOZANA ŞEHİRLERİNDEKİ FAALİYETLERİ

Semih ÇINAR**

Öz

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin sosyal, siyasal ve ekonomik anlamda ilk sınavı olan mübadele, devletin henüz yeni kurulduğu ve birçok sorunla ilgilenmek zorunda olduğu bir dönemde gerçekleşmiştir. Mübadele işinin zorluğu daha mübadelenin başlamasından önce öngörülmüş ve bu işi yürütecek bir bakanlık kurulmuştur. Mübadillerin karşılaşacağı sorunları asgariye indirmek için geçmiş yıllarda yaşanan savaşlarda ve göçlerde gösterdiği yararlılıklarla takdir kazanan Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin de yardımına başvurulmuştur. Hükümet ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti arasında yapılan görüşmeler sonucunda bir çalışma programı hazırlanarak cemiyetin mübadelede üstleneceği görevler belirlenmiştir. Belirlenen çalışma programına göre, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin bindirme ve indirme iskelelerinde sağlık heyetleri görevlendirmesine, yolculuk sırasında vapurlarda sağlık heyetleri bulundurmasına, mübadillerin geçici barınmaları için çadır ve barakalar kurmasına, mübadillere eşya ve erzak yardımları yapmasına karar verilmiştir. Hilal-i Ahmer Cemiyeti, hükümet ile yaptığı çalışma programına bağlı kalarak Yunanistan'ın çeşitli bölgelerine sağlık heyetleri göndermiştir. Yunanistan'a gönderilen bu heyetlerden ikisi 41. Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti ve 42. Kozana İmdad-ı Sıhhi Heyeti olmuştur. Şubat ayı ortalarında İstanbul'dan ayrılarak Selanik üzerinden görev bölgelerine giden heyetler Şubat ayı sonlarında görevlerine

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Araştırma Görevlisi, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, (semihcinar59@gmail.com). ORCID ID: 0000-0002-0127-2599.

başlamışlardır. Bu çalışmada Türkiye Kızılay Derneği Arşivi'nde yer alan belgeler çerçevesinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Kayalar ve Kozana şehirlerinde görevlendirdiği imdad-ı sıhhi heyetlerinin faaliyetleri incelenmiş, heyetlerin kimlerden oluştukları, görev süreleri boyunca üstlendikleri sağlık hizmetleri, mübadillerin Türkiye'ye sevkleri sırasında üstlendikleri görevler, muhtaç durumda olan mübadiller için yaptıkları yardımlar tespit edilerek değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mübadele, Kayalar, Kozana, Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti, İmdad-ı Sıhhi Heyeti.

ACTIVITIES OF THE RED CRESCENT IN THE CITIES OF PTOLEMAIS AND KOJANI, GREECE DURING THE POPULATION EXCHANGE

Abstract

Turkish - Greek Population Exchange, which is the first social, political and economic test of the Republic of Turkey, was took place in a period when State of Turkish Republic was just established and aslo had to deal with many problems. The difficulty of the populatin exchange was foreseen even before the start of the exchange and a new ministry was established to carry out this work. In order to minimize the problems that the immigrans would encounter, they applied the help of the Red Crescent which had been appreciated for its usefulness in wars and migrations in the past years. As a result of the negatiations between Government and Red Crescent, having prepared a cooperaiton program, the limits of the services that the society would undertake during the exchange were determined. According to the cooperation program, it is decided that the Red Crescent would assign health delegations at loading and landing docks, keep delegates on the ferries during the journey, set up tents and barracks for temporary shelter, and provide goods and supplies for refugees. The Red Crescent Society, adhering to its work program with the government, sent help committees to various regions of Greece. Two of these delegations sent to Greece were Ptolemais and Kojani help committees. The help committees, which left Istanbul in mid-February and went to their duty regions via Thessaloniki, started their duties towards the end of February. In this study, it is examined the activities of help committees charged by the Red Crescent in Ptolemais and Kojani within the frame of the documents in the Red Crescent Association and evaluated of whom the delegations consist, medical services undertaken during their period, tasks taken on

during shipping refugees to Turkey, and food aids for need needful refugees.

Keywords: Population Exchange, Ptolemais, Kojani, The Red Crescent, Help Committee.

Giriş

Bağımsız olduğu tarihten itibaren Osmanlı Devleti aleyhine sınırlarını genişleten Yunanistan'ın dış politikadaki başlıca hedefi Makedonya, Epir, Batı ve Doğu Trakya, İstanbul, Batı Anadolu, Girit ve diğer Ege adalarını da içine alan bölgeleri topraklarına katmak olmuştur. Megali İdea adı verilen bu politika çerçevesinde hareket eden Yunanistan, Birinci Dünya Savaşı'na İtilaf Devletleri bloğunda dahil olmuş, İtilaf bloğunun savaşı kazanması ile oluşan yeni konjonktürde Megali İdea hedefini gerçekleştirme zemini bulmuştur. Yunanistan'ı temsilen Paris Barış Konferansı'na katılan Yunan Başbakanı E. Venizelos, İtilaf Devletleri'nin davasına gösterdiği sıkı bağlılığın mükâfatı olarak Yunanistan'a İzmir ve çevresini işgal etme izninin verilmesini istemiştir¹. Venizelos'un işgal etmek istediği bölgede kendi emelleri bulunan İtalya bu teklife karşı çıkmıştır. Konferans görüşmelerinde Anadolu ve Adriyatik Denizi üzerindeki taleplerini diğer devletlere kabul ettiremeyen İtalya, 24 Nisan 1919 tarihinde protesto amacıyla konferanstan çekilmiştir. Bu durumu fırsat bilen Venizelos, 6 Mayıs 1919 tarihinde İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'nden Yunan ordularının İzmir'i işgal etmesi için gerekli olan onayı almıştır².

Paris Barış Konferansı'ndan dilediği onayı alan Venizelos, vakit kaybetmeden İzmir'i işgal planını yürürlüğe koymuştur. 15 Mayıs 1919 sabahı Yunan birlikleri İzmir'e çıkarılmış ve İzmir'den başlayan işgal ilerleyen süreçte Anadolu'nun içlerine kadar yayılmıştır. Anadolu halkının işgaller karşısında tepkisiz kalmayarak direnişe geçmesi Türk Tarih literatüründe Millî Mücadele dönemi olarak isimlendirilen dönemi başlatmış,

¹ Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, İletişim Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 117.

² Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s. 48-49; Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, TTK Yayınları, Ankara, 2014, s. 55.

9 Eylül 1922 tarihinde Türk ordularının İzmir'e girmesiyle Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa önderliğinde yürütülen Millî Mücadele'nin askeri safhası son bulmuştur. Yunanistan'ın Anadolu'dan sökülüp atılmasından sonra Türkiye ile Batılı devletler arasındaki barışı tesis etmek üzere 1922 yılı Kasım ayında Lozan'da bir konferans toplanmıştır. Lozan Konferansı'nda alınan kararlardan biri de Türkiye ile Yunanistan arasında bir nüfus mübadelesi yapılması kararı olmuştur.

Yunanistan'da yaşayan Türkler ile Türk hakimiyeti altındaki topraklarda yaşayan Rumların mübadele edilmesi fikri ilk olarak 1914 yılında gündeme gelmiştir. Balkan Savaşlarında Makedonya bölgesinin güneyini ele geçiren Yunanistan, bu bölgede yaşayan Türkleri göçe zorlamış, 1912 yılı kışında Yunanistan'dan Osmanlı Devleti'ne göçmen akını başlamıştır. Bu göç dalgası Osmanlı Devleti'ni alışlagelmişin dışında bir politika izlemeye sevk etmiştir. Geçmiş yıllarda yaşanan benzer durumlarda muhatabına verdiği notalarla durumu protesto eden devlet bu defa fiili tedbirlere de başvurarak Osmanlı topraklarında meskûn Rumları göçe zorlanmıştır. Rumların Doğu Trakya ve Anadolu'dan çıkarılmalarına engel olamayan Yunan hükümeti, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmeyi göze alamamış, meseleyi diplomasi ile çözüme yoluna gitmiştir³. Osmanlı hükümeti ile Yunan hükümeti arasında yapılan görüşmeler neticesinde 1 Temmuz 1914 tarihinde bir mutabakata varılmıştır. Varılan mutabakata göre, Doğu Trakya ve İzmir ve çevresi Rumları ile Makedonya ve Epir bölgeleri Müslümanlarının isteğe bağlı olmak şartıyla karşılıklı göç ettirilmeleri kararlaştırılmıştır. Ancak I. Dünya Savaşı nedeniyle mübadeleye başlanamamış, 14 Aralık 1914 tarihinde iki devlet arasındaki mübadele görüşmeleri son bulmuştur⁴. On yıl boyunca devam eden bir dizi savaşın ardından tekrar gündeme gelen mübadele meselesi Lozan Antlaşması'na ek olarak hazırlanan bir sözleşme ve protokol ile uygulamaya konulmuştur.

³ Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s. 26-27; H. Yıldırım Ağanoglu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç*, Kum Saati Yay., İstanbul, 2001, s. 124; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt: II, Kısım: III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 251.

⁴ Nurten Çetin, "1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 24, (2010), s. 158-159; Hasan Taner Kerimoğlu, "Mübadele Girişimi: 1914 Mübadele Girişimi ve Tarihsel Önemi", *Mübadele Kitabı*, (Editörler Olcay Pullukcuoğlu Yapucu, Cihan Özgün, Yücel Aksan), Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2017, s. 183-185.

Hem Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin hem de Yunanistan'ın savaştan yeni çıkmış devletler olduğu göz önünde bulundurulursa mübadelenin tatbiki, her iki devlet için de son derece zor koşullar altında gerçekleşmiştir. 1877-78 Osmanlı - Rus Harbi, 1897 Türk - Yunan Harbi, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında kritik görevler üstlenerek devletin yardımına koşan Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti, mübadele meselesinde de devleti yalnız bırakmayarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yardımına koşmuştur. Uluslararası Kızılaç Komitesi örnek alınarak kurulan Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kuruluşu, 11 Haziran 1868 tarihine kadar uzanmaktadır. İlk olarak Mecruhîn ve Marda-yı Askeriyeye İmdat ve Muavenet Cemiyeti (Hasta ve Yaralı Askerlere İmdat ve Yardım Cemiyeti) adını taşıyan cemiyet, savaş alanlarındaki yaralı askerlere yardım etmek amacıyla kurulmuştur. 14 Nisan 1877 tarihinde "beyaz zemin üzerine kırmızı hilal ay" amblem olarak kabul edilmiş ve cemiyetin adı Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti olarak değiştirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin tüm savaşlarında ve göç hareketlerinde muhtaç durumda bulunanlara yardım eli uzatan cemiyet, TBMM'nin 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatı kaldırma kararı almasının ardından 2 Kasım 1922 tarihinde adını Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti olarak değiştirmiştir⁵.

Bu çalışmada, Türkiye Kızılay Derneği Arşivi ve Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi belgeleri ışığında mübadele sırasında Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Yunanistan'ın Kayalar ve Kozana şehirlerinde görevlendirdiği imdad-ı sıhhi heyetlerinin faaliyetleri incelenecektir. Heyetlerin kimlerden oluştukları, yürüttükleri sağlık hizmetleri, muhtaç durumda olan kişilere yaptıkları yardımlar ve mübadillerin sevkleri sırasında üstlendikleri görevler tespit edilecek, görev yaptıkları süreler zarfında gösterdikleri yararlılıkların yeterliliği irdelenerek değerlendirilmesi yapılacaktır.

⁵ 1935 yılında Türkiye Kızılay Cemiyeti adını alan cemiyet, 1945 yılında Türkiye Kızılay Derneği, 2014 yılında ise Türk Kızılayı adını almış ve günümüze kadar uzanan süreçte faaliyetlerine kesintisiz olarak devam etmiştir. Bkz. Seçil Karal Akgün - Murat Uluğtekin, *Yeni Belgelerin Işığında Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Cilt-1, Türkiye Kızılay Derneği Yayınlar, Ankara, 2020, s. 64; Seçil Karal Akgün - Murat Uluğtekin, *Yeni Belgelerin Işığında Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Cilt-2, Türkiye Kızılay Derneği Yayınlar, Ankara, 2020, s. 22.

1- Mübadele Sözleşmesinin İmzalanması ve Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin Kurulması

Batı Anadolu ve Doğu Trakya üzerinde üç yılı aşkın bir süre devam eden Yunan işgali sırasında bu bölgelerde yaşanan birçok Rum Türklere karşı silahlı faaliyetlerde bulunmuşlar ya da Yunan hükümetinin silah altına alma çağrısına uyarak Yunan ordusuna katılmışlardır. Yunanistan'ın Anadolu harekâtı sırasında cami ve mescit yakma, Türklerin mallarını yağmalama, toplu katliamlarda bulunma, taciz ve tecavüz gibi birçok insanlık dışı eyleme karışan Rumlar, Türk ordusunun nihai zaferi üzerine Yunan ordusunun Anadolu'yu tasfiyeye girişmesiyle telaşa kapılmışlar, Türklerin intikam peşine düşmelerinden korkarak Yunan ordusunun peşi sıra adalara ve Yunan ana karasına göçe başlamışlardır⁶. Böylelikle toprak genişletme hülyasıyla başlatılan Küçük Asya Harekâtı, plansız bir nüfus artışıyla son bulmuş, 1922 yılı sonuna geldiğinde Yunanistan'a iltica eden Rumların sayısı 1.000.000'ü aşmıştır. Yunan hükümetinin sayıları milyonu aşan bu sığınmacıları iskân etme işinin üstesinden gelememesi Türkler üzerindeki baskıların da artmasına neden olmuştur⁷. Acilen çözüme kavuşturulması gereken bir mesele haline alan bu durum, Türkiye ile Batılı devletler arasındaki savaş durumuna son vermek üzere toplanan Lozan Konferansı'nın öncelikli meselelerinden biri haline gelmiştir.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki nüfus sorunu Lozan Konferansı'nda azınlık meselelerinin görüşüldüğü oturumlarda ele alınmış ve iki devlet arasında yapılacak karşılıklı nüfus göçü ile sorunun çözülmesine karar verilmiştir. 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan *Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol* ile mübadele uluslararası bir anlaşmaya bağlanmış ve mübadelenin kapsam ve kuralları belirlenmiştir. On dokuz maddeden oluşan bu sözleşme ile Türk topraklarında yerleşik Rum-Ortodokslar ile Yunanistan'da yerleşik Müslümanların zorunlu mübadelesine karar verilmiş, İstanbul'da yaşayan Rumlar ile Batı Trakya'da yaşayan Türkler mübadele dışı bırakılmışlardır. Mübadiller terk ettikleri ülkenin vatandaşlığını yitirecekler, gidecekleri ülkeye ayak bastıkları andan itibaren o ülkenin vatandaşı sayılacaklardır. Her türlü taşınabilir mallarını yanlarında götürebilecekler ve

⁶ Kazım Özalp, *Millî Mücadele 1919-1922*, Cilt I, TTK Basımevi, Ankara, 1998, s. 236; Zafer Çakmak, *İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 287-288.

⁷ Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012, s. 8.

bu mallardan giriş-çıkış vergisi alınmayacaktır. Mübadillerin taşınmaz mallarının bedelleri tespit edilecek ve gittikleri ülkede bu taşınmazlara eş değerde taşınmaz mal verilecektir. Mübadele işlerinin takibini sağlamak üzere karma bir mübadele komisyonu -Muhtelit Mübadele Komisyonu-kurulması kararlaştırılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'na katılmamış tarafsız bir ülkeye mensup bir başkanın yöneteceği bu komisyonda üç tarafsız üye bulunacak, bu üyeler dönüşümlü olarak komisyona başkanlık edecektir. Tarafsız üç üyenin yanı sıra Türkiye ve Yunanistan da komisyonda dörder üye bulunduracak, on bir üyeden oluşan bu komisyonun başlıca görevi mübadelenin işleyişini denetleyip, mübadillerin her türlü haklarını güvence altına almak olacaktır. Komisyon, gerekli gördüğü durumlarda alt komisyonlar kurma yetkisine de sahiptir. Mübadillerin her türlü taşınır ve taşınmaz mallarının değeri Muhtelit Mübadele Komisyonu tarafından belirlenecek, bu konudaki itirazlar komisyonca kesin hükme bağlanacaktır. Sözleşmede mübadelenin tarafları olan devletlerin mübadele edilecek halklara gidişleri için belirlenen tarih gelmeden yurtlarını terk etmeleri ya da mallarını ellerinden çıkarmaları için baskı yapmamaları kararlaştırılmıştır. Sözleşmenin 1. maddesinde mübadele işine 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren başlanmasına karar verilmiş, 19. Maddede ise sözleşmenin Türkiye ile yapılacak barış antlaşmasının bir parçası olduğu belirtilerek yürürlüğe girmesi için bağıtli tarafların barış antlaşmasını onaylamaları şartı konmuştur⁸. Lozan Konferansındaki görüşmelerin kesintiye uğraması nedeniyle antlaşmanın imzalanması 1923 yılı Temmuz ayını bulmuş, mübadeleye taraf devletler antlaşmayı ancak Ağustos ayında onaylayabilmiştir⁹.

Mübadele sözleşmesine taraf olan devletlerin 1923 yılı Ağustos ayında Lozan Antlaşması'nı onaylamalarından sonra mübadele hazırlıklarına başlanmıştır. TBMM'de mübadele işlerini yürütecek kurumun teşkilat yapısıyla ilgili görüşmeler yapılmış, mübadele işlerini yürütmek üzere Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti adını taşıyan yeni bir bakanlık kurulmasına karar verilmiştir. 20 Ekim 1923 tarihinde yapılan oylamada Mustafa Necati Bey (Uğural), Mübadele, İmar ve İskân Vekili seçilmiştir. Mustafa Necati

⁸ BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), 272/12-40-40-3; Ayrıca bkz. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, TTK Basımevi, Ankara, 2000, s. 185-191; *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Çev. Seha L. Meray, Takım I, Cilt 1, Kitap 2, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1969, s. 17-22.

⁹ Onur Yıldırım, *Diplomasi ve Göç Türk Yunan Mübadelesi'nin Öteki Yüzü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 176.

Bey'in 6 Mart 1924 tarihindeki istifasının ardından İzmir mebusu Mahmut Celal (Bayar) Bey Mübadele İmar ve İskân Vekilliğine getirilmiş, Celal Bey'in istifasının ardından ise Bursa mebusu Refet (Canitez) Bey 17 Temmuz 1924 tarihinde Mübadele İmar ve İskân Vekilliği görevini devralmış ve vekaletin lağvedildiği 11 Aralık 1924 tarihine kadar bu görevi yürütmüştür¹⁰. Vekâlete 1923 yılı için 6.095.183 lira, 1924 yılı için ise 10.022.535 lira bütçe tahsis edilmiştir¹¹. Mübadelenin planlanandan daha karmaşık ve masraflı bir iş olacağına farkında olan hükümet, daha Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin kurulmasından evvel Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile görüşmelere başlamış ve cemiyetten yardım talebinde bulunmuştur.

2- Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile Hükümet Arasında Yapılan Çalışma Programı

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin sosyal, siyasi ve ekonomik anlamdaki ilk sınavı olmuştur. Bir taraftan uzun yıllar devam eden savaşların yarattığı tahribatı tamirle uğraşan devlet, diğer taraftan Türkiye'ye getirilecek olan Türklerin sevk, sağlık, iâşe ve iskân işleriyle meşgul olmak zorunda kalmıştır. Kurulduğu tarihten itibaren devletin yetişemediği ya da yetersiz kaldığı her türlü meselede devletin yardımına koşan Hilal-i Ahmer Cemiyeti, mübadele işinde de devleti yalnız bırakmamıştır. 29 Ağustos 1923 tarihinde Ankara'ya giden Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Müfettişi Dr. Celal Muhtar (Özden) Bey ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi azasından Dr. Hakkı Şinasi (Erel) Paşa, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin mübadele sırasında yapacağı yardımları belirlemek üzere hükümet yetkilileri ile görüşmelere başlamışlardır¹². Birkaç gün süren görüşmelerin ardından 1 Eylül'de Ankara'dan ayrılan Celal Muhtar Bey İstanbul'a dönmüş, Hakkı Şinasi Paşa Yunanistan'daki Türk esirlere dair hususları görüşmek üzere bir süre daha Ankara'da kalmıştır¹³. İstanbul'a dönüşünden evvel *Tevhid-i Efkâr* gazetesi Ankara muhabiri Ekrem Bey'e beyanat veren Celal Muhtar Bey, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin hükümete yardım edeceğini beyan etmiş ancak yardımların içeriği hakkında bilgi

¹⁰ Arı, a.g.e., s. 28-29; Cahide Zengin Aghatabay, *Mübadelenin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930*, Bengi Yay., İstanbul, 2009, s. 99.

¹¹ *İskân Tarihçesi*, Hamit Matbaası, İstanbul, 1932, s. 135.

¹² *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Ağustos 1923.

¹³ *Akşam*, 5 Eylül 1923.

vermemiştir¹⁴. İstanbul'a dönüşünden birkaç gün sonra *Akşam* gazetesine izahat veren Celal Muhtar Bey, hükümetin taleplerinin Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin altından kalkamayacağı derecede fazla olduğunu ifade etmiş, gelecek 400.000 mübadilin işeleri 10 gün gibi kısa bir süreliğine bile üstlenilecek olsa en az 400.000 lira sarf edilmesi gerektiğini, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin elinde bu paranın yarısı kadarının bile olmadığını belirtmiştir. İzahatına cemiyetin yapamayacaklarını sayarak başlayan Celal Muhtar Bey, hükümete verdikleri vaatleri ise bindirme ve indirme iskelelerine birer sağlık heyeti göndermek, yardıma muhtaç olanlara çamaşır ve ilaç yardımında bulunmak ve İngilizlerden satın alınan kamyonlarla mübadillerin eşyalarını taşımak olarak sıralamıştır¹⁵. Nihayetinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kabul ettiği hususları içeren altı maddelik bir çalışma programı hazırlanmış, Hilal-i Ahmer Cemiyeti azalarından Hakkı Şinasi Paşa ile İsmail Besim Paşa'nın imzalarını taşıyan program 5 Eylül 1923 tarihinde hükümete takdim edilmiştir. Hazırlanan programa göre:

1. Yunanistan'daki ihraç kapılarının her birinde tam teçhizatlı birer sağlık heyeti bulundurulacaktır.

2. Yolculuk esnasında ortaya çıkacak hastalıkların tedavileri ve yolcuların işeleri gemilerde bulunacak sağlık heyetleri tarafından sağlanacaktır.

3. İskân bölgesi iskelelerinin her birinde onar yataklı dispanserler açılarak sağlık heyetleri bulundurulacak, iskelelere çıkan mübadele ahalisinden hasta olanlar tedavi edilecek ve yardıma muhtaç olanlara çamaşır, fanila, çorap ve ayakkabı dağıtılacaktır.

4. Hasta, ihtiyar, çocuk ve malullerin, iskelelerden iskân bölgelerine sevkleri İngilizlerden satın alınan kamyonlarla sağlanacak, bu kamyonlardan her iskelede iki ile beş adet arasında bulundurulacak, her türlü levazım ve masrafı Hilal-i Ahmer'e ait olacaktır.

5. Ahalinin geçici iskânı için Hilal-i Ahmer'in İngilizlerden aldığı çeşitli büyüklükteki çadır ve barakalardan istifade edilecektir.

6. İngilizlerden satın alınan ve Çanakkale'de bulunan barakalar istifade edilmek üzere hükümete bırakılacaktır¹⁶.

¹⁴ *Tevhid-i Efkâr*, 3 Eylül 1923.

¹⁵ *Akşam*, 6 Eylül 1923.

¹⁶ BCA, 30/10-123-873-3; TKDA (*Türkiye Kızılay Derneği Arşivi*), Kutu No: 1296, Belge No: 151; THAM, (*Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*), III/26, 15 Teşrin-i evvel [Ekim] 1923, s. 385.

Belirlenen çalışma programının birinci maddesinde, Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Yunanistan'dan Türkiye'ye mübadil sevki yapılacak şehirlerin her birine tam teçhizatlı birer sağlık heyeti göndermeyi kabul etmiştir. İmdâd-ı sıhhî heyeti adıyla anılan bu sağlık heyetlerinde gereği kadar doktor, eczacı, idare ve ambar memurları, hastabakıcı, hademe ve çamaşırçı görevlendirilmiş; muhtaç ve hastalara yardımlarda kullanılmak üzere erzak, elbise, çamaşır, ecza malzemesi ve çadır gibi gerekli malzemeler temin edilmiştir¹⁷. İmdâd-ı sıhhî heyetlerinin başlıca görevleri mübadillerin sağlık durumlarıyla ilgilenmek, bulaşıcı hastalıklara karşı aşı kampanyaları düzenlemek, fakir ve muhtaçlara gıda ve giyecek yardımları yapmak, açıkta kalanların barınma sorunlarını çözmektir¹⁸.

Yunanistan'a gönderilen ilk heyet, Dr. Mahir Bey'in başhekimliğinde 18 Ekim 1923 tarihinde yola çıkan 27. Selanik İmdad-ı Sıhhi Heyeti olmuştur. Heyette, üç doktor, bir eczacı, bir idare memuru, bir ambar memuru, bir sevk memuru, altı hastabakıcı ve dört hademe görev almıştır¹⁹. Selanik'e varır varmaz işe koyulan heyet, biri Alacaimaret'te diğeri Islahane'de olmak üzere iki dispanser açmıştır. Selanik'te toplanan Türklerin sayısının günbegün artması ve mevsimin kış başlangıcı olması dispanserlerin yetersiz kalmasına neden olmuş, 17 Kasım 1923 tarihinde Selanik'te bir de hastane açılmıştır²⁰. Yunanistan'a gönderilen bu ilk heyeti 28. Hanya, 29. Kandiye, 30. Kavala, 41. Kayalar ve 42. Kozana İmdad-ı Sıhhi Heyetleri takip etmiştir²¹.

3- Hilal-i Ahmer Cemiyeti İmdad-ı Sıhhi Heyetlerinin Kayalar ve Kozana'da Göreve Başlamalarından Evvel Bölgedeki Türklerin Durumu

Mübadele sözleşmesinde mübadele işlerini takip etmek üzere karma bir komisyon - Muhtelit Mübadele Komisyonu - kurulmasına karar verilmişti.

¹⁷ Hilal-i Ahmer, Akşam Nüshası, 5 Mayıs 1924.

¹⁸ Semih Çınar, *Mübadele'de Tekirdağ, Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin Mübadele Yıllarında Tekirdağ Faaliyetleri (1923-1924)*, Hiper Yayın, İstanbul, 2021, s. 53.

¹⁹ Hüseyin Çavdar, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 27. İmdad-ı Sıhhî Heyeti'nin Selanik'teki Faaliyetleri (Ekim 1923-Ekim 1924)", *Vakanüvis*, Yıl: 3, Sayı: 1, (Bahar 2018), s. 118.

²⁰ Mesut Çapa, *Kızılay [Hilal-i Ahmer] Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2010, s. 171.

²¹ Çapa, *a.g.e.*, s. 166. Girit'e gönderilen 28. Hanya ve 29. Kandiye İmdad-ı Sıhhi Heyetlerinin faaliyetleri için bkz. Semih Çınar, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nde Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin Girit'te Görevlendirdiği İmdad-ı Sıhhi Heyetleri ve Faaliyetleri", *Belgi Dergisi*, Sayı: 22, (Yaz 2021/II), ss. 331-352.

8 Ağustos 1923 tarihinde Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun Türk azalarının seçimi yapılmış, Dr. Tevfik Rüştü (Aras) Bey'in riyasetinde yedi kişilik bir heyet kurulmuştur. Heyette Dr. Ömer Lütfi (Eti) Bey de Hilal-i Ahmer Cemiyeti delegesi olarak yer almıştır. Başlangıçta yedi kişiden oluşan Türk heyetine işlerin yoğunlaşması ve alt komisyonların kurulmasıyla yeni üyeler de eklenmiştir²². İlk olarak beş alt komisyon kurulmuştur. Tamamı Yunanistan sınırları dahilinde çalışan bu alt komisyonlara, üçü Türkiye'de, üçü Yunanistan'da olmak üzere altı yeni komisyon daha eklenmiştir. Yunanistan'daki sekiz komisyondan ikisi Girit'te (Hanya ve Kandiye şehirlerinde), biri Drama'da, biri Kavala'da, biri Selanik'te, biri Kozana'da, biri Kayalar'da ve sonuncusu da Gümülcine'de görev yapmışlardır. Türkiye'de ise biri Mersin, biri İzmir diğeri ise Samsun bölgesinde olmak üzere üç tali komisyon kurulmuştur²³.

Mübadelelerin işleyişini takip edip, mübadillerin mağduriyetlerini gidermek üzere kurulan bu komisyonlar, görev bölgelerinde hiç de iç açıcı olmayan manzaralarla karşılaşmışlardır. Daha önce de değindiğimiz gibi Yunan hükümeti sayıları 1.000.000'ü aşan mültecileri iskân etme konusunda ciddi sıkıntılar ile karşılaşmış, gelen mültecileri Yunan ailelerin yanına yerleştirdiği gibi Müslüman ailelerin de yanlarına yerleştirmiştir. Böylece Anadolu ve Doğu Trakya'yı terk edip Yunanistan'a iltica etmek zorunda kalan Rumlar ile Türkler aynı çatı altında yaşamak zorunda kalmışlardır. Bu durum bazı yerlerdeki Müslümanların evlerinden atılmalarına neden olmuştur. Bazı Müslümanlar ise baskılara dayanamayarak mallarını mülklerini elden çıkarmışlar ve bir an önce Türkiye'ye sevk edilmek umuduyla Selanik'e gitmişlerdir. 1923 yılı Ekim ayı sonlarında Selanik'te 20.000'den fazla Müslüman toplanmıştır²⁴. Evlerinden atılan Türklerin en bariz örneği, Kozana ve Kayalarlı Türkler olmuştur. Bu bölgelerde yaşayan Türkler daha Sakarya Savaşı'nın yaşandığı günlerde (23 Ağustos - 13 Eylül 1921) evlerinden atılmaya başlanmış, açlıktan ot yer hale gelmişlerdir²⁵. Mübadele öncesi Kayalar'daki hayatları hakkında bilgi veren birinci kuşak bir Kayalar mübadili, Kayalar'da kışların çok sert geçip bolca kar yağışı aldığını, karakışta kapı kolu biraz fazla tutulsa elin demirden kapı koluna yapışıp

²² Ercan Çelebi, *Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti*, Hiper Yayın, İstanbul, 2019, s. 99-100.

²³ Stephen P. Ladas, *The Exchange of Minorities Bulgaria, Greece and Turkey*, The Macmillan Company, New York, 1932, p. 370.

²⁴ Ladas, *a.g.e.*, s. 424-425.

²⁵ TBMMZC, (*Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*), Devre II, İçtima Senesi 2, Cilt 10, TBMM Matbaası, Ankara, 1975, s. 50.

kaldığını aktarmaktadır²⁶. Bu zorlu hava şartlarında yollara dökülen mübadillerden bilhassa Serfiçe, Kozana ve Karaferye havalisi çok büyük zulümlere uğramışlardır. Bu yerlerin ahalisi yalınayak bir vaziyette Selanik'e doğru yollara dökülmüşler, yollarda soyguncularla karşılaşarak soyulmuşlardır. Selanik'e doğru giden bu akın, Selanik'te insan yığılmaları yaşanmasına neden olmuştur²⁷. Selanik'te toplanan bu kalabalığın içinde yer alan Kozana ahalisinden Dursun, Mustafa, Ali kızı Kerime, Hasan oğlu Mustafa ve Hüseyin Hüsnü imzalarıyla 27 Kasım 1923 tarihinde Selanik tali komisyonuna yazılan bir arzuhalde Kozana ahalisinden 28 hanenin üç aydan beri sefil ve perişan bir şekilde Selanik'te dolaştıkları bildirilmiş, Türkiye'ye geçiş işlemleri için gerekli olan evrakın bir an önce hazırlanması istenmiştir²⁸. Yine Kozana'nın Saltıklı köyü sakinlerinden Ahmet Süleyman, Kadri Bekir, Yakup Mehmet Ali ve Celalettin Ahmet imzalarıyla 3 Aralık 1923 tarihinde Selanik tali komisyonuna yazılan bir başka arzuhalde ise Saltıklı köyünden 28 nüfuslu dört hanenin iki aydan beri Selanik'teki hanlarda ve sokaklarda sefil ve perişan bir halde dolaştıkları bildirilmiş ve bir an önce Türkiye'ye gidiş işlemlerinin yapılması yönünde ricada bulunulmuştur²⁹. 6 Aralık 1923 tarihinde Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'ne bir yazı gönderen Muhtelit Mübadele Komisyonu Türk heyeti başkanı Tefvik Rüştü Bey, Kayalar'daki Türklerin durumlarıyla ilgili şu bilgileri vermiştir:

*Kayalar ve civar köylerindeki Türklerden bir kısmı açlığa mahkumdur. Hilal-i Ahmer Murahhası Ömer Lütfi Bey teklifim üzerine vazifesi hitam bulan Hanya heyetine Selanik tarihiyle Kayalar'a hareket etmesi için emir vermiştir. Yalnız Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin mübadele-i ahali mesaisinde Yunanistan'da aşhane ve hastane küşadı programında mevcut olmadığından Kayalar'da iâşe için tahsisat yoktur. Cemiyet Selanik'te büyük bir mecburiyet karşısında açtığı hastane ve aşhaneyi müşkülâtle idame etmektedir. Binaenaleyh Kayalar'da açılacak aşhane için telgrafla şimdilik 5000 Türk lirasının irsalini ehemmiyetle rica ederim.*³⁰

7 Aralık 1923 tarihinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkezi'ne bir yazı gönderen Muhtelit Mübadele Komisyonu Hilal-i Ahmer Cemiyeti delegesi Ömer Lütfi Bey de cemiyeti durumdan haberdar etmiş, Batı Makedonya'da ve bilhassa Kayalar ve Kozana'da bulunan Türklerin vaziyetinin çok elim

²⁶ Firdevs Tunçay, *Hasretin Çocukları Makedonya ve Rumeli Muhacirlerinin Gerçek Öyküleri*, Matsis Matbaa Hizmetleri Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti., İstanbul, 2021, s. 183.

²⁷ TBMMZC, Devre II, İçtima Senesi 2, Cilt 9, TBMM Matbaası, Ankara, 1975, s. 58.

²⁸ *Salt Araştırma*, ACDCGVEP00001E058.

²⁹ *Salt Araştırma*, ACDCGVEP00001E036.

³⁰ TKDA, Kutu No: 1297, Belge No: 9.

olduğunu ekleyerek bazı yerlerde şimdiden açlığın baş gösterdiğini bildirmiştir³¹. Kayalar ve Kozana'daki Türklerin durumlarından haberdar olan Mübadele, İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey, 17 Ocak 1924 tarihinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne bir telgraf göndererek Kayalar ve Kozana'daki Türklerin açlıktan ot yemeye başladığını haber aldığını belirtmiş, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin her iki bölgeye de serian imdad-ı sıhhi heyeti göndermesini talep ederek bu heyetlerin oradaki muhtaç insanları iâşe etmeleri için Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne 30.000 lira gönderdiğini bildirmiştir³².

Kayalar ve Kozana'daki Türklerin durumları hakkında bilgilendirilen Hilal-i Ahmer Cemiyeti, 1924 yılı Şubat ayında biri Kayalar'da diğeri ise Kozana'da görev yapacak iki imdad-ı sıhhi heyeti oluşturmuştur. Antalya vapuru ile Selanik'e giden heyetlerin eşyalarının gümrük vergisinden muaf tutulması için Yunan Maliye Bakanlığı'na müracaatta bulunulmuş, heyetlerden alınan eşya listeleri Fransızcaya tercüme edilerek Muhtelit Komisyon aracılığıyla Selanik Gümrük Müdürlüğüne gönderilmiştir. Yunan Maliye Bakanlığının verdiği cevapta; "Rum mültecilerine eşya ve erzak ihdâ' ve tezzî eden Amerika ve İngiliz Salîb-i Ahmerlerinden bile tenzîlât yapılmadığı" bildirilmiştir. Yanlarında getirdikleri eşyalara gümrük vergisi ödemek zorunda kalan Kayalar ve Kozana heyetleri, 24 Şubat'ta Selanik'ten hareket etmiş, heyetlere ait 125 ton eşya ve erzak Selanik'ten Soroviç'e yaklaşık 1000 Türk lirasına nakledilmiştir³³.

4- Kuruluşundan Lağvına Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin Faaliyetleri

Yunanistan Makedonya'sının batısında yer alan Kayalar, Osmanlı döneminde Cuma, Serfiçe Cuması ve Cumapazarı gibi isimlerle anılmıştır. 1654 yılında köy statüsünde olduğu görünen Kayalar, 1685 yılında kaza statüsü kazanmış, Yunan hakimiyetine geçtiği 1912 yılına kadar bu statüsünü korumuştur. Dönem dönem Rumeli, Selanik, Manastır ve Kosova gibi vilayetlere bağlanan Kayalar, 1890 yılından Yunan hakimiyetine geçtiği 1912 yılına kadar Manastır vilayetinin Serfiçe sancağına bağlı bir kaza olarak

³¹ TKDA, Kutu No: 1297, Belge No: 9.2.

³² TKDA, Kutu No: 1297, Belge No: 62; TKDA, Kutu No: 1297, Belge No: 62.1.

³³ Çapa, a.g.e., s. 173.

kalmış, Yunan hakimiyeti sonrasında Ptolemais adını almıştır³⁴. Kayalar ve çevresindeki Türklere yardım etmek üzere görevlendirilen Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti, 24 Şubat 1924 tarihinde Selanik'ten Kayalar'a hareket etmiştir³⁵. Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası'nın 1924 yılı Şubat ayında çıkan 30. sayısında Kayalar'da göreve başlayan heyette bir doktor, bir eczacı, iki hastabakıcı, dört memur ve sekiz hademenin yer aldığı bilgisi paylaşılmıştır³⁶. Ancak Türkiye Kızılay Derneği Arşivi'nde yer alan 3 Şubat 1924 tarihli bir belgede heyette çalışanların görevleri, isimleri ve aldıkları maaş bilgileri detaylı bir şekilde paylaşılmış, Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası'nda 16 kişiden ibaret olduğu belirtilen heyetteki çalışan sayısının 18'e çıktığı tespit edilmiştir. Heyette çalışanların isimleri, görevleri ve aylık maaş bilgileri Tablo 1'de verilmiştir:

Tablo 1: Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti Üyelerinin Görevleri, İsimleri ve Aylık Maaş bilgileri³⁷

Görevi	İsmi	Aylık Maaşı
Başhekim	Mehmet Saib Bey ³⁸	8000 kuruş
İdare memuru	Rıza Bey	5000 kuruş
Ambar memuru	Kemal Efendi	3000 kuruş
Eczacı kalfası	Hüseyin Efendi	3000 kuruş

³⁴ Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü, (Haz. Ali Coşkun, Abdullah Sivridağ vd.) Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Yayını, İstanbul, 2020, s. 265; Tahir Sezen, Osmanlı Yer Adları, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 2017, s. 161.

³⁵ THAM, 15 Mart 1924, III/31, s. 226-227.

³⁶ THAM, 15 Şubat 1924, III/30, s. 197.

³⁷ TKDA, Kutu No: 1275, Belge No: 5.1.

³⁸ Dr. Mehmet Saib Sav, 1880 yılında Varna'da doğmuştur. † Tüccardan Hüseyin Mazhar Efendinin oğludur. İlk ve Orta tahsilini Bulgaristan'ın Varna şehrinde, Liseyi İstanbul Askeri İdadisinde tamamladıktan sonra, 1906 yılında Askeri Tıbbiyeden diploma almıştır. Bir sene Gülhane Hastanesinde staj yaptıktan sonra, 1907 yılında Selanik Hastanesine gönderilmiş, 1908 yılında Karadağ sınırında bir tabur hekimliğine tayin edilmiştir. 1910 yılında Paris'e gitmiş, Valdegrace, Broka, Hotel-Dieu Hastaneleri ve Tıp Fakültesi muallimlerinden ders alarak sertifika almıştır. Ülkeye döndükten sonra Halıcıoğlu'nda Mecruhin Hastanesine tayin edilmiştir. 1912 yılında Bahr-ı Sefid Boğazı Askeri Birliklerinin başhekim Müşaviri Fenniliğinde bulunduktan sonra, 1913 yılında Cebeli Asır'a gitmiştir. Burada beş sene kaldıktan sonra İngilizlere esir düşen Dr. Saib Sav, bir sene Mısır'da esaret hayatı yaşadıkdan sonra ülkeye geri dönmüştür. 1923 yılında Hilal-i Ahmer Cemiyeti adına çalışmaya başlamış ve imdadı sıhhi heyeti baş hekimlikleri görevlerinde bulunmuştur. 1925 yılında Yeniköy Belediye doktoru, 1939 yılında Fatih Belediye başhekim, 1941 yılında Beşiktaş Belediye başhekim olmuştur. 1945 yılında emekliye ayrılmıştır. Bkz. Fethi Erden, Türk Hekimleri Biyografisi, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1948, s. 194. Mehmet Saib Bey'in bir fotoğrafı için ayrıca bkz. Ek-1.

Muavin	Esat Efendi	3000 kuruş
Muavin	Said Efendi	3000 kuruş
Sevk memuru	Osman Bey	3000 kuruş
Hastabakıcı	Ahmet Lütü Efendi	3000 kuruş
Hademe	Asım Efendi	2400 kuruş
Hademe	Fahri Efendi	2400 kuruş
Hademe	Osman Efendi	2400 kuruş
Hademe	Salih oğlu Hüseyin Efendi	2400 kuruş
Hademe	Mustafa oğlu Emin Efendi	2400 kuruş
Hademe	Mustafa oğlu Yusuf Efendi	2400 kuruş
Hademe	Hayrullah oğlu Rıza Efendi	2400 kuruş
Hademe	Salih oğlu Mehmet Efendi	2400 kuruş
Hademe	Hatice Hanım	2400 kuruş
Aşçı	Osman Çavuş	-
Aşçı Muavini	Mahmut Efendi	-

Belgede baş hademenin 3000 lira aldığı belirtilmiş, ancak baş hademelik görevinin kim tarafından yürütüldüğü belirtilmemiştir. Aşçı muavinin de maaş bilgisine yer verilmemiştir. Doktor ve memurların kazan kaynamadığı günlerde 150 kuruş günlük iâşe bedeli aldıkları, kazan kaynadığı günlerde ise iâşe bedeli almadıkları not edilmiş, hademelerin kazan kaynadığı aylarda 2400 kuruş, kazan kaynamadığı aylarda 5000 kuruş, aşçının ise kazan kaynadığında 3000 kuruş, kazan kaynamadığında ise 5500 kuruş maaş aldığı belirtilmiştir³⁹.

1924 yılı Şubat ayı sonlarında göreve başlayan Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti, Soroviç kazasını merkez olarak kullanmıştır. Heyetin göreve başladığı ilk bir ay içinde 10.000 Kayalar Türkünün mübadele edilmesine karar

³⁹ TKDA, Kutu No: 1275, Belge No: 5.1.

verilmiş, 7 Mart 1924 tarihi sevkiyatın başlama tarihi olarak belirlenmiştir⁴⁰. Burada bir muayenehane tesis eden heyet sağlık durumu kötü olan mübadillerin muayene ve tedavilerine başlamıştır. 7 Mart'tan 31 Mart'a kadar geçen sürede 373 kişi heyet doktoru tarafından muayene edilmiştir. Sol bacağı kangren olan bir hastanın ameliyatı yapılmış, operasyon başarıyla sonuçlanarak hastanın hayatı kurtarılmıştır. Nisan ayı zarfında 157'si çocuk olmak üzere 958 mübadilin muayene ve tedavileri yapılmış, hasta olanların ilaçları tedarik edilmiştir⁴¹. Mayıs ayında 126'sı çocuk olmak üzere 580 hasta Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti muayenehanesine müracaat etmiştir⁴². Haziran ayında 482 hasta heyet muayenehanesine başvurmuş, gerekli tedavileri yapılmıştır. Bu hastalardan biri verem hastalığından dolayı hayatını kaybetmiştir⁴³. Temmuz ayı ve heyetin görevinin son bulduğu Ağustos ayı zarfında heyet muayenehanesine 603 hasta başvurmuş, tedavileri yapılmıştır⁴⁴. Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin aylık faaliyetlerinin belirtildiği Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası'nda yer alan haberlere göre 2996 mübadil Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti tarafından muayene ve tedavi edilmiştir. İmdâd-ı Sıhhi Heyetleri Müdüriyeti tarafından 10 Kasım 1924 tarihinde hazırlanan ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi'ne takdim edilen bir rapora göre ise Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin görev yaptığı süre zarfında 4126 hastayı muayene ve tedavi ettiği bilgisi yer almıştır⁴⁵. Aradaki farkın neden kaynaklandığı tespit edilememekle birlikte İmdâd-ı Sıhhi Heyetleri Müdüriyeti'nin raporunun resmi bir belge olması göz önünde bulundurularak doğru sayınının 4126 olarak kabul edilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Soroviç'te kurulan muayenehanede mübadillerin sağlık sorunlarıyla ilgilenen Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti bir taraftan da bulaşıcı hastalıklara karşı önlem olarak aşılama çalışmalarında bulunmuştur. Mart ayında 8.989 mübadile çiçek aşısı yapılmıştır⁴⁶. Nisan ve Mayıs aylarında da aşılamalara devam edilmiş, Mayıs nihayetine kadar çiçek aşıları yapılan mübadillerin sayısı 23.173 nüfusa ulaşmıştır⁴⁷. Haziran ayında ise 15.099 mübadile daha

⁴⁰ THAM, 15 Mart 1924, III/31, s. 226-227.

⁴¹ THAM, 15 Nisan 1924, III/32, s. 264; THAM, 15 Haziran 1924, III/34, s. 314.

⁴² THAM, 15 Temmuz 1924, III/35, s. 364.

⁴³ THAM, 15 Ağustos 1924, III/36, s. 407.

⁴⁴ THAM, 15 Teşrin-i evvel 1924, IV/38, s. 61.

⁴⁵ TKDA, Kutu No: 1275, Belge No: 8.

⁴⁶ THAM, 15 Haziran 1924, III/34, s. 314.

⁴⁷ THAM, 15 Temmuz 1924, III/35, s. 364.

çiçek aşuları tatbik edilmiştir⁴⁸. Bu aşılama çalışmaları sonucunda Kayalar ve çevresinde çiçek aşuları yapılan mübadillerin toplam sayısı 38.272'yi bulmuştur. Mübadelenin başlangıcından 19 Temmuz'a kadar Kayalar ve çevresinden Türkiye'ye sevk edilen mübadillerin sayısı 38.314 nüfus olarak verilmektedir⁴⁹. Giden mübadiller ile aşuları yapılan mübadillerin sayıları karşılaştırıldığında neredeyse tüm mübadillerin çiçek aşularının yapıldığı gözlemlenmektedir.

Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin görevi 20 Ağustos 1924 tarihinde son bulmuştur. Heyet doktoru Mehmet Saib Bey Selanik'teki işlerin yoğunluğundan dolayı Selanik heyetine dahil olmuş, heyetin diğer üyeleri ise Teşvikiye vapuruyla Selanik'ten İstanbul'a dönmüşlerdir⁵⁰. Ekim ayı başlarına kadar Selanik'te görev yapan Mehmet Saib Bey, 13 Ekim 1924 tarihinde Samsun İmdad-ı Sıhhi Heyeti başhekimliğine tayin edilmiştir⁵¹.

Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin görev bölgesindeki icraatlarından biri de seyyar bir aşhane kurarak muhtaç durumdaki mübadillerin sıcak yemek yemelerini sağlamak olmuştur⁵². Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası'nın 15 Mayıs 1924 tarihli 33. sayısında Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin muhtaç durumdaki mübadillere yemek dağıtırken çekilmiş bir fotoğrafı yayımlanmıştır⁵³. Ancak ne Türkiye Kızılay Derneği Arşivi'nde yer alan belgelerde ne de imdad-ı sıhhi heyetlerinin aylık çalışmaları hakkında haberlerin paylaşıldığı Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası'nda Kayalar ve çevresindeki mübadillere ne kadar iaşe yardımında bulunulduğunu bildiren herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Bu konuda ulaşabildiğimiz tek bilgi Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti arasındaki birtakım yazışmalarda geçmektedir. Bahsi geçen yazışmalarda Kayalar ve Kozana çevresindeki mübadillerin iaşeleri için 1.340.969 kuruş harcandığı belirtilmiştir. Ancak belgelerde paranın ne kadarının Kayalar ve çevresindeki mübadillere harcandığı belirtilmediği gibi nelere harcandığını gösteren ayrıntılı bir liste de yer almamaktadır⁵⁴. Tespit edemediğimiz bir başka mesele

⁴⁸ THAM, 15 Ağustos 1924, III/36, s. 407.

⁴⁹ THAM, 15 Ağustos 1924, III/36, s. 407.

⁵⁰ THAM, 15 Eylül 1924, IV/37, s. 17; THAM, 15 Teşrin-i evvel 1924, IV/38, s. 61.

⁵¹ TKDA, Kutu No: 639, Belge No: 127.

⁵² *Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Tarafından 1341 Senesi Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1339-1340) İki Senelik Devreye Ait Rapor*, Hilal Matbaası, İstanbul, 1341, s. 14.

⁵³ THAM, 15 Mayıs 1924, III/33, s.292. Bahsi geçen fotoğraf için bkz. Ek-2.

⁵⁴ TKDA, Kutu No: 1296, Belge No: 55; TKDA, Kutu No: 1296, Belge No: 15; TKDA, Kutu No: 1296, Belge No: 15.1.

ise heyetin bir misafirhane tesis edip etmediği, etmiş ise nerede tesis ettiği meselesi olmuştur. Heyetin göreve başladığı Şubat ayında Selanik İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nden Kayalar ve Kozana İmdad-ı Sıhhi Heyetlerine 300 adet çadır gönderilmiştir⁵⁵. Ancak ne Türkiye Kızılay Derneği Arşivi'nde ne de Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası'nda bu çadırların ne kadarın Kayalar'a gönderildiğini ve çadırların nerelerde ve ne amaçla kullanıldığını gösteren herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

5- Kuruluşundan Lağvına Kozana İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin Faaliyetleri

Yunanistan'ın Batı Makedonya bölgesinde bulunan Kozana, Selanik'in güney batısında, Serfiçe'nin ise kuzey batısında yer almaktadır. Çeşitli tarihlerde Rumeli, Manastır, Kosova gibi vilayetlere bağlanan Kozana, 1885 yılından Yunan hakimiyetine geçtiği 1912 yılına kadar Manastır vilayetinin Serfiçe sancağına bağlı bir kaza olarak kalmıştır⁵⁶. Kozana bölgesindeki Türklere yardım etmek üzere İstanbul'dan hareket eden Kozana İmdad-ı Sıhhi Heyeti, 16 Şubat 1924 tarihinde Selanik'e, 23 Şubat 1924 tarihinde ise görev yerine varmıştır⁵⁷. Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası'nda paylaşılan bir habere göre Kozana İmdad-ı Sıhhi Heyeti, bir tabip, bir eczacı, iki hastabakıcı, dört memur ve sekiz hademeden müteşekkildir⁵⁸. Ancak Türkiye Kızılay Derneği Arşivi'nde yer alan bir belgeden tespit ettiğimize göre heyetteki çalışan sayısı 19'u bulmuştur. Heyet çalışanlarının görevleri, isimleri ve aylık maaş bilgileri Tablo 2'de verilmiştir:

Tablo 2: Kozana İmdad-ı Sıhhi Heyeti Üyelerinin Görevleri, İsimleri ve Aylık Maaş bilgileri⁵⁹

Görevi	İsmi	Aylık Maaşı
Başhekim	Kâmil Bey	8000 kuruş
İdare memuru	Mustafa Bey	5000 kuruş

⁵⁵ Hüseyin Çavdar, *Mübadelede Hilâl-İ Ahmer Cemiyeti'nin Selanik'teki Faaliyetleri (Ekim 1923- Ekim 1924)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2018, s. 47.

⁵⁶ *Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü*, s. 485; Sezen, a.g.e., s. 287.

⁵⁷ THAM, 15 Nisan 1924, III/32, s. 265.

⁵⁸ THAM, 15 Şubat 1924, III/30, s. 197.

⁵⁹ TKDA, Kutu No: 1275, Belge No: 5. Kozana İmdad-ı Sıhhi Heyeti çalışanlarının Karaferye istasyonunda çekilmiş bir fotoğrafı için bkz. Ek-3.

Ambar memuru	Emin Efendi	4000 kuruş
Eczacı	Naim Bey	4000 kuruş
Muavin	Ferhat Efendi	3000 kuruş
Muavin	Hayati Efendi	3000 kuruş
Hastabakıcı	-	3000 kuruş
Hastabakıcı	Recep Efendi	3000 kuruş
Hademe	Ahmet Hamdi Efendi	2400 kuruş
Hademe	Mehmet Niyazi Efendi	2400 kuruş
Hademe	Mahmut Efendi	2400 kuruş
Hademe	Bekir Efendi	2400 kuruş
Hademe	İbrahim Efendi	2400 kuruş
Hademe	Rıza Efendi	2400 kuruş
Hademe	Hacı Halil Efendi	2400 kuruş
Hademe	Ali Efendi	2400 kuruş
Hademe	Emine Hanım	2400 kuruş
Aşçı	Rıza Usta	3000 kuruş
Aşçı Muavini	Mehmet Efendi	2400 kuruş

Belgede doktor ve memurlara kazan kaynamadığı günlerde 150 kuruş günlük iâşe bedeli ödendiği, kazan kaynadığı günlerde ise iâşe bedeli ödenmediği notu düşülmüştür. Hademelere kazan kaynadığı aylarda 2400 kuruş, kazan kaynamadığı aylarda 5000 kuruş, baş aşçıya ise kazan kaynadığı aylarda 3000 kuruş, kaynamadığı aylarda ise 5000 kuruş maaş ödendiği belirtilmiştir⁶⁰. Kozana'ya 7 kilometre mesafedeki Karacalar köyündeki Dervişbey Çiftliği heyetin merkezi olarak kullanılmıştır. Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun planına göre 5 Mart'ta Kozana'dan mübadil sevkiyatına başlanması kararlaştırılmıştır. Sevkiyatın başladığı ilk 20 gün zarfında 8.500 mübadilin Selanik üzerinden Türkiye'ye sevk edilmesi planlanmıştır. Mübadillerin köyleri ile Selanik'e sevklerin yapılacağı Karaferye istasyonu arasında ortalama 40-65 kilometre mesafe olduğundan Kozana'da 1500, Ahdova'da 1000 ve Karaferye istasyonunda 1000 kişilik üç misafirhane tesis edilmiştir. Kozana ile Karaferye istasyonu arasındaki 35 çadırlı Ahdova ve 50

⁶⁰ TKDA, Kutu No: 1275, Belge No: 5.

çadırılı Karaferye misafirhanelerinde konaklayan mübadillerden hasta olanların muayene ve tedavileri yapılmış ayrıca buralarda konaklayan mübadillere çorba ve ekmek verilerek iaşeleri görülmüştür⁶¹. Ancak tıpkı Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin mübadillere ne kadar iaşe yardımında bulunduğu dair herhangi bir kayda rastlanmadığı gibi Kozana İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin yardımda bulunduğu iaşe miktarını gösteren bir belge ya da bilgiye de ulaşılamamıştır.

Kozana bölgesindeki mübadillerin sağlık durumları genel itibarıyla iyi durumda olup bulaşıcı hastalık ve diğer hastalıklara yok denecek kadar az rastlanmıştır. 9 Mart 1924 tarihinde Karacalar'da beş yataklı bir dispanser açılarak hasta olanların muayene ve tedavilerine başlanmış, hasta olanlara lazım gelen ilaçlar verilmiştir⁶². Karaferye istasyonunda muayene edilen hastalarda dahil olmak üzere 93'ü çocuk toplam 359 hasta Kozana İmdad-ı Sıhhi Heyeti tarafından muayene edilip bunlardan bir hasta vefat etmiş ve bir hasta da Selanik İmdad-ı Sıhhi Heyeti Hastanesi'ne sevk edilip diğerleri sağlığına kavuşturulmuştur⁶³. Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası'nda 359 olarak verilen Kozana İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin muayene ve tedavi ettiği hasta sayısı İmdad-ı Sıhhi Heyetleri Müdüriyeti tarafından hazırlanan 10 Kasım 1924 tarihli bir raporda 567 olarak verilmektedir⁶⁴. Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası'nda yayımlanan haberden daha geç hazırlandığı ve resmi bir belge olduğu göz önünde bulundurulursa İmdad-ı Sıhhi Heyetleri Müdüriyeti'nin verdiği sayının daha doğru bir sayı olduğu düşünülmektedir.

Kozana bölgesindeki fakir ve muhtaç mübadillerin sevklerinin tamamlanması üzerine heyeti lağvederek heyetin görevlerini Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti'ne devretme kararı alan Hilal-i Ahmer Cemiyeti, 12 Mayıs'ta Mübadele, İmar ve İskan Vekâleti'ni durumdan haberdar ederek görüşünü istemiştir. 14 Mayıs'ta verilen ilk cevapta Kozana'dan Haziran ayı zarfında 6500, Temmuz ayında ise 6000 kişinin daha nakledileceği belirtilip nakliyatın son bulmadığı belirtilmiştir. Ancak 3 Haziran 1924 tarihinde verilen bir başka cevapta kararın uygun olduğu bildirilmiştir⁶⁵. 8 Haziran 1924 tarihinde Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti durumdan haberdar edilmiş, ambar memuru

⁶¹ THAM, 15 Mart 1924, III/31, s. 226-227; THAM, 15 Nisan 1924, III/32, s. 265; THAM, 15 Mayıs 1924, III/33, s. 286; Karaferye'de kurulan çadırılı misafirhanenin fotoğrafı için bkz. Ek-4.

⁶² THAM, 15 Nisan 1924, III/32, s. 265.

⁶³ THAM, 15 Temmuz 1924, III/35, s. 364.

⁶⁴ TKDA, Kutu No: 1275, Belge No: 8.

⁶⁵ TKDA, Kutu No: 88, Belge No: 193; TKDA, Kutu No: 88, Belge No: 177.

Emin Bey ile birlikte ihtiyaca göre diğer memurların da Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti kadrosuna katılabileceği bildirilip Kozana İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin eşya ve malzemelerinden heyetin işine yarayacakların da heyete devredileceği belirtilmiştir⁶⁶. Heyetin tam olarak hangi gün lağvedildiği tespit edilememekle birlikte yapılan yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla Haziran ayı içinde görevinin son bulduğu tahmin edilmektedir. Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuasının 15 Temmuz 1924 tarihli 35. sayısında da heyetin lağvedildiği bildirilmekte ancak tarih verilmemektedir⁶⁷.

Sonuç

Yunanistan'ın Batı Anadolu ve Doğu Trakya'yı topraklarına katmak hedefiyle başlattığı Anadolu harekâtının başarısızlıkla sonuçlanması üzerine bu bölgelerde yaşayan birçok Rum, adalara ve Yunan anakarasına göç etmiştir. Asırlardır yurt bildikleri toprakları terk eden bu insanlar göç ettikleri bölgelerde yaşayan Türklere karşı saldırganca bir tavır takınmışlardır. Mübadelenin başlamasına kadar geçen süreçte birçok Türkün malları yağma edilmiş, açlık ve sefaletle mahkûm edilmiştir. Yunan hâkimiyeti altında yaşayan Türklerin zor duruma düştüklerini gören Türk hükümeti, bir yandan mübadele hazırlıklarına devam ederken bir yandan da Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile bir çalışma programı hazırlayarak cemiyetin zor duruma düşen Türklere yardım eli uzatmasını sağlamıştır. Hükümet ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti arasında varılan mutabakatta Yunanistan'dan mübadil sevki yapılacak şehirlere Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne bağlı sağlık heyetleri gönderilmesine karar verilmiştir. Yunanistan'ın Makedonya bölgesinde yer alan Kayalar ve Kozana şehirleri de imdad-ı sıhhi heyeti adı verilen bu sağlık heyetlerinin gönderildiği şehirlerden olmuştur.

1924 yılı Şubat ayı sonlarında göreve başlayan heyetler, görev bölgelerinde açtıkları dispanserlerde ve misafirhanelerde mübadillerin sağlık durumlarıyla ilgilenmişlerdir. Türkiye Kızılay Derneği Arşivi'nde yer alan bir belgeden tespit edebildiğimiz kadarıyla Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti 4126, Kozana İmdad-ı Sıhhi Heyeti ise 567 mübadili muayene ve tedavi etmiştir. Bulaşıcı hastalıklara karşı önlem alan Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti, 38.272 mübadile çiçek aşısı yapmıştır. Kozana İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin ise aşı

⁶⁶ TKDA, Kutu No: 1275, Belge No: 21.

⁶⁷ THAM, 15 Temmuz 1924, III/35, s. 365.

çalışmaları yürüttüğüne dair herhangi bir belge ya da bilgiye rastlanmamıştır. Mübadele edilmeyi bekleyen birçok Türk ticari faaliyetlerini bırakıp mallarını mülklerini sattığından hayatlarını ikame ettirecek gelirlerden mahrum kalmışlar, açlık ve sefaletin pençesine düşmüşlerdir. Kayalar ve Kozana İmdad-ı Sıhhi Heyetlerinin açtıkları aşhaneler sayesinde muhtaç durumdaki birçok mübadilin ücretsiz yemeğe ulaşmaları sağlanmıştır. Kozana ve çevresindeki mübadiller, köylerinden Karaferye istasyonuna oradan da demiryoluyla Selanik'e ulaşarak vapurlarla Türkiye'ye nakledilmişlerdir. Kozana İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin Kozana, Ahdova ve Karaferye istasyonunda açtıkları misafirhaneler sayesinde bu yolu kullanan mübadillerin geçici barınmaları sağlanmış, kışın zorlu şartlarında açıkta gecelemelelerinin önüne geçilmiştir. Kozana ve çevresinde muhtaç durumda olan mübadillerin sevklerinin son bulması üzerine Haziran ayında Kozana İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin görevi son bulmuş, Kozana Heyeti'nin görevleri ve bazı görevlileri ile ihtiyaca hasıl olacak eşyaları Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti'ne devredilmiştir. 20 Ağustos 1924 tarihinde Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin de görevine son verilerek heyet lağvedilmiştir. Kayalar ve Kozana Türklerinin hayatlarını ikame ettirmelerinin son derece güç bir hal aldığı günlerde bu bölgelerde görev yapan heyetler, görev yaptıkları kısa süreler zarfında mübadillerin sağlık, barınma ve iase gibi birçok ihtiyacını karşılamışlar, Kayalar ve Kozana mübadillerinin Türkiye'ye sevkleri sırasında önemli katkılarda bulunmuşlardır.

KAYNAKÇA

I- Arşivler

A- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

BCA, 272/12-40-40-3.

BCA, 30/10-123-873-3.

B- Türkiye Kızılay Derneği Arşivi

TKDA, Kutu No: 1296, Belge No: 151.

TKDA, Kutu No: 1297, Belge No: 9.

TKDA, Kutu No: 1297, Belge No: 9.2.

TKDA, Kutu No: 1297, Belge No: 62.

TKDA, Kutu No: 1297, Belge No: 62.1.

TKDA, Kutu No: 1275, Belge No: 5.1.

TKDA, Kutu No: 1275, Belge No: 8.

TKDA, Kutu No: 639, Belge No: 127.

TKDA, Kutu No: 1296, Belge No: 55.

TKDA, Kutu No: 1296, Belge No: 15.

TKDA, Kutu No: 1296, Belge No: 15.1.

TKDA, Kutu No: 1275, Belge No: 5.

TKDA, Kutu No: 88, Belge No: 193.

TKDA, Kutu No: 88, Belge No: 177.

TKDA, Kutu No: 1275, Belge No: 21.

C- SALT Araştırma

Salt Araştırma, ACDCGVEP00001E058.

Salt Araştırma, ACDCGVEP00001E036.

II- Resmi Yayınlar

TBMMZC, (*Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*), Devre II, İçtima Senesi 2, Cilt 10, TBMM Matbaası, Ankara, 1975.

TBMMZC, Devre II, İctima Senesi 2, Cilt 9, TBMM Matbaası, Ankara, 1975.

Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Tarafından 1341 Senesi Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1339-1340) İki Senelik Devreye Ait Rapor, Hilal Matbaası, İstanbul, 1341.

III- Süreli Yayınlar

Akşam

Hâkimiyet-i Milliye

Hilal-i Ahmer

Tevhid-i Efkâr

Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası

IV- Kitaplar ve Tezler

AGHATABAY, Cahide Zengin, *Mübadelelerin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930*, Bengi Yay., İstanbul, 2009.

AĞANOĞLU, H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç*, Kum Saati Yay., İstanbul, 2001.

AKGÜN, Seçil Karal - ULUĞTEKİN, Murat, *Yeni Belgelerin Işığında Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Cilt-1, Türkiye Kızılay Derneği Yayınlar, Ankara, 2020.

_____, *Yeni Belgelerin Işığında Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Cilt-2, Türkiye Kızılay Derneği Yayınlar, Ankara, 2020.

ARI, Kemal, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt: II, Kısım: III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

CLOGG, Richard, *Modern Yunanistan Tarihi*, İletişim Yayınevi, İstanbul, 1997.

ÇAKMAK, Zafer, *İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.

ÇAPA, Mesut, *Kızılay [Hilal-i Ahmer] Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2010.

ÇAVDAR, Hüseyin, *Mübadelede Hilâl-İ Ahmer Cemiyeti'nin Selanik'teki Faaliyetleri (Ekim 1923- Ekim 1924)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2018.

ÇELEBİ, Ercan, *Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti*, Hiper Yayın, İstanbul, 2019.

ÇELEBİ, Mevlüt, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.

ÇINAR, Semih, *Mübadele'de Tekirdağ, Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin Mübadele Yıllarında Tekirdağ Faaliyetleri (1923-1924)*, Hiper Yayın, İstanbul, 2021.

- ERDEN, Fethi, *Türk Hekimleri Biyografisi*, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1948.
- HALAÇOĞLU, Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.
- İskân Tarihçesi*, Hamit Matbaası, İstanbul, 1932.
- LADAS, Stephen P., *The Exchange of Minorities Bulgaria, Greece and Turkey*, The Macmillan Company, New York, 1932.
- Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Çev. Seha L. Meray, Takım I, Cilt 1, Kitap 2, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1969.
- Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü*, (Haz. Ali Coşkun, Abdullah Sivridağ, Yılmaz Karaca, Numan Yekeler, Ahmet Özkılınç, Vahdettin Atik) Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Yayını, İstanbul, 2020.
- ÖZALP, Kazım, *Millî Mücadele 1919-1922*, Cilt I, TTK Basımevi, Ankara, 1998.
- SEZEN, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 2017.
- SONYEL, Salâhi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, TTK Yayınları, Ankara, 2014.
- SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, TTK Basımevi, Ankara, 2000.
- TUNÇAY, Firdevs, *Hasretin Çocukları Makedonya ve Rumeli Muhacirlerinin Gerçek Öyküleri*, Matsis Matbaa Hizmetleri Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti., İstanbul, 2021.
- YILDIRIM, Onur, *Diplomasi ve Göç Türk Yunan Mübadelesi'nin Öteki Yüzü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016.

V- Makaleler

- ÇAVDAR, Hüseyin, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 27. İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin Selanik'teki Faaliyetleri (Ekim 1923-Ekim 1924)", *Vakanüvis*, Yıl: 3, Sayı: 1, (Bahar 2018), ss. 113-135.
- ÇETİN, Nurten, "1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 24, (2010), s. 149-172.
- ÇINAR, Semih, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nde Hilal-İ Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin Girişiminde Görevlendirdiği İmdad-ı Sıhhi Heyetleri ve Faaliyetleri", *Belgi Dergisi*, Sayı: 22, (Yaz 2021/II), ss. 331-352.
- KERİMOĞLU, Hasan Taner, "Mübadele Girişimi: 1914 Mübadele Girişimi ve Tarihsel Önemi", *Mübadele Kitabı*, (Editörler Olcay Pullukcuoğlu Yapucu, Cihan Özgün, Yücel Aksan), Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2017, s. 181-186.

EKLER

Ek-1: Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti Başhekimi Mehmet Saib Bey⁶⁸

⁶⁸ Erden, *a.g.e.*, s. 194.

Ek-2: Kayalar İmdad-ı Sıhhi Heyeti mübadillere yemek dağıtırken. Sağdaki kalpaklı heyet başhekimi Doktor Mehmet Saib Bey'dir⁶⁹

⁶⁹ THAM, 15 Mayıs 1924, III/33, s. 292.

Ek-3: Kozana İmdad-ı Sıhhi Heyeti bölge eşrafiyla birlikte Karaferye İstasyonu'nda. Ortadaki kalpaklı Kozana Tali Komisyonu Türk Murahhası Safvet Bey'dir⁷⁰

⁷⁰ THAM, 15 Mayıs 1924, III/33, s. 287.

Ek-4: Kozana İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin Karaferye'de tesis ettiği 50 çadırlık misafirhane karargâhı⁷¹

⁷¹ THAM, 15 Mayıs 1924, III/33, s. 286.

